

30-April, 2026-yil

ULUG’BEK AKADEMIYASI VA TEMURIYLAR DAVRIDA ILM-FAN
YUKSALISHI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix va falsafa kafedrası katta o’qituvchisi

Jumayev Abdimumin Fayziyevich

e-mail: abdimominjumayev71@gmail.com

tarix yo’nalishi 4-bosqich talabasi

Safarov Bobomurod Bozor o’g’li

e-mail: bobomurodsafarov122@gmail.com

Annotatsiya: *Ulug’bek olim, ma’rifatparvar sifatida ilm-fanga katta e’tibor berib, Samarqandda yirik olimlarni jamlashga urindi. Uning bu harakatlari temuriylar davri renessans davri uchun katta poydevor bo’la oldi. Ushbu maqolada Samarqand ilmiy maktabining shakllanishi, Ulug’bek rasadxonasi faoliyati hamda astronomiya, matematika va geografiya sohalaridagi yutuqlar yoritilgan. Shuningdek, Temuriylar davrida ilmiy muhitning rivojlanishiga ta’sir ko’rsatgan omillar va olimlar faoliyati o’rganilgan. Ishda tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida ilm-fan taraqqiyotining asosiy bosqichlari ochib beriladi. Natijada Ulug’bek akademiyasi Sharq Uyg’onish davrining eng muhim ilmiy markazlaridan biri bo’lganligi xulosa qilinadi.*

Kalit so’z: *akademiya, rasadxona, madras, “Ziji jadidi ko’ragoniy”, Qozizoda Rumi, Samarqand, Bog’i maydon.*

Аннотация: *Улугбек как учёный и просветитель уделял большое внимание науке, стремясь собрать в Самарканде выдающихся учёных. Его усилия стали важной основой для эпохи Возрождения в период Тимуридов. В данной статье освещается формирование самаркандской научной школы, деятельность обсерватории Улугбека, а также достижения в астрономии, математике и географии. Кроме того, исследуются факторы, повлиявшие на развитие научной среды в эпоху Тимуридов, и деятельность учёных того времени. Работа основана на исторических источниках и современных исследованиях, раскрывая основные этапы развития науки. В итоге делается вывод, что академия Улугбека была одним из важнейших научных центров Восточного Возрождения.*

Ключевые слова: *академия, обсерватория, медресе, «Зиджи джадиди короганий», Козизода Руми, Самарканд, Боги майдон.*

Abstract: *Ulugbek, as a scholar and enlightener, paid great attention to science and tried to gather prominent scientists in Samarkand. His efforts laid a significant foundation for the Renaissance period of the Timurid era. This article highlights the formation of the Samarkand scientific school, the activities of Ulugbek's observatory, and achievements in*

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Aprel, 2026-yil

astronomy, mathematics, and geography. It also examines the factors influencing the development of the scientific environment during the Timurid period and the work of scholars. The study reveals the main stages of scientific progress based on historical sources and modern research. As a result, it is concluded that Ulugbek's academy was one of the most important scientific centers of the Eastern Renaissance.

Keywords: *academy, observatory, madrasa, “Ziji jadidi ko‘ragoniy”, Qozizoda Rumiy, Samarkand, Bog‘i maydon.*

Ulug‘bek olim, ma‘rifatparvar sifatida ilm-fanga katta e‘tibor berib, Samarqandda yirik olimlarni jamlashga urindi. Samarqand, Buxoro, G‘ijdivonda ko‘plab madrasalar qurdirdi. Mirzo Ulug‘bek davlat ishlari bilan birgalikda ilm-fan homiysiga ham aylandi. U astronomiyaga oid “Ziji jadidi ko‘ragoniy”, tarix fani ilmiga oid “Tarixi arba ulus” kabi asarlarni yozib qoldirdi. Ulug‘bek o‘z navbatida bir qancha shaharlarda ilm-fan ahliga o‘z bag‘rini ochgan “Madrasalar bunyodkori” deyish mumkin. Ushbu bunyodkorlik ishlari orasida eng mashxurlari Samarqandda joylashgan. Ulug‘bek madrasasining qurulishi 1417-yilda boshlangan va uch yil mobaynida qurib bitkazilgan. Bu ilmgohda dars bergan mudarrislar orasida Qozizoda Rumiy va Taftazoniy kabi mashhur olimlar ham bo‘lgan. Qozizoda Rumiy maslahati bilan Ulug‘bek G‘iyosiddin Jamshid Koshoniyni Samarqandga taklif qiladi. 1420-yilda madrasaning ochilishi vaqtida bu erga to‘plangan olimlar soni 100 dan ortib ketadi. O‘z davrida Samarqanddagi ushbu ziyo maskani “Madrasayi oliya” degan nom bilan ulug‘langan. Zayniddin Vosifiy “Badoiy ul-vaqoi” kitobida yozishicha “...bosh mudarris sifatida Shamsiddin Muhammad Havofiy tayinlangan”, degan ma‘lumot beradi. Shuningdek, madrasada Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Koshiy, Mirzo Ulug‘bek, Ali Qushchilar asosiy ma‘ruzalarni o‘qiganlar. Ushbu madrasa hozirgi kunda ham “Registon ansambli”da o‘zining qadimiyligi va ulug‘vorligi bilan jahon hamjamiyati e‘tiborini o‘ziga tortib kelmoqda. Yana shunday madrasalar ro‘yxatida 1417-yil Buxoroda, 1433-yil G‘ijdivonda qad rostlagan madrasalar ham bor edi. Ular tolibi ilm peshvolari uchun ziyo maskani sifatida faoliyat yuritgan. Samarqanddagi madrasada ustoz Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid ibn Ma‘sudlar bilan birga, Ulug‘bekning o‘zi ham dars bergan. Madrasa binosidagi “Bilim olish har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir”, - degan so‘zlar xalqni ilm olishga chaqiruvchi chuqur ma‘noli da‘vat bo‘lgan. Ulug‘bek nafaqat o‘z zamoni, balki bashariyat olimi sifatida dunyo tarixida qoldi. Ulug‘bekning ilmiy faoliyati va umuman, ilm-fan yo‘lidagi harakatlari Yevropada “Samarqand akademiyasi” deb shuhrat topgan. Ushbu akademiya o‘sha davr talablariga to‘la javob berar, uning qoshida yaxshi jihozlangan rasadxona, boy kutubxona va o‘z davrining oliy o‘quv yurti – madrasa bor edi. Mirzo Ulug‘bek rasadxona yonida, ya‘ni Kuhak tepaligining Farbiy qismida orombaxsh bir bog‘ ham qurdirgan. Mazkur bog‘ o‘z davrida Bog‘i Maydon nomi bilan shuhrat topgan. Bog‘i Maydon haqida “Boburnoma”da shunday deyilgan: “(Ulug‘bek Mirzo) yana pushtayi Kuhakning domanasida Farb sari bog‘e solibtur. Bog‘e Maydonga mavsum. Bu bog‘ning O‘rtasida bir oliy imorat qilibtur, Chilsutun derlar, du oshyona, stunlari tamom toshdin.”.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Aprel, 2026-yil

Ulug‘bek boshchiligidagi ushbu “akademiya” olimlari o‘sha davr mezoni bilan olganda, astronomik kuzatishlarda ajoyib muvaffaqiyatlarga erishganlar. Jumladan, ekliptikaning og‘maligini, beshta sayyoraning – Zuhra (Venera), Zuhal (Saturn), Mirrih (Mars), Mushtariy (Yupiter) va Utorud (Merkuriy)ning yillik harakatini, yulduz yilining uzoqligini, 1018 yulduzni o‘z ichiga olgan jadval va nihoyat, aholi yashaydigan punktlardan 683 tasining geografik koordinatalarini tuzganlar. Ulug‘bek Ali Qushchi, Chalabiy va boshqa shogirdlari bilan koinot sirlarini ilmiy o‘rganib, “Ziji Ko‘ragoniy” ilmiy asarini yozdi. U bir yil 365 kun, olti soat, 8 minut, 12 sekunddan iborat ekanligini aniqlab, bugungi kun fan taraqqiyoti hisobi bo‘yicha 58 sekundga adashgan xolos. 1449-yilda Ulug‘bek vafot etgandan so‘ng bu rasadxona xodimlari turli hududlarga ilm yog‘dusi sifatida tarqalib ketganlar. Ulardan biri Ali Qushchi edi. Mirzo Ulug‘bekning sevimli shogirdi Aloviddin Ali ibn Muhammad al-Qushchi haqida to‘xtaladigan bo‘lsak shuni aytish o‘rinliki, u taxallusi singari serg‘ayratliligi bilan rasadxona faoliyaida ham jiddiy ishlarni olib borgan. Qozizoda Rumiy va Jamshid al-Koshiy vafotidan so‘ng rasadxonadagi ilmiy ishlar butunlay Ali Qushchi zimmasiga tushgan va u bu vazifalarni muvaffaqiyatli uddalagan. 1438-yili Mirzo Ulug‘bek Ali Qushchini o‘zining ishonchli vakili sifatida Xitoy imperatori huzuriga elchi sifatida yuboradi. Xitoydan qaytgach Ali Qushchi o‘zining “Matematik va astronomik jug‘rofiya” asarini yozadi. Unda keltirilgan ma‘lumotlar va yangiliklarning barchasi bir necha yillik ilmiy izlanishlarning natijasi bo‘lgan.

Mirzo Ulug‘bek bilan bir davrda, Amir Temur davlatining ikkinchi qismi Xuroson (Afg‘oniston, G‘arbiy Erondan Dehligacha bo‘lgan yerlar) poytaxti Hirot adabiyot, tasviriy san‘at va madaniyatning yirik markaziga aylandi. Xurosonni Ulug‘bekning otasi Shoxrux Mirzo (1409-1447) boshqarar edi. U o‘ta dindor kishi bo‘lishi bilan birga, Hirotida ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga bosh bo‘ldi. Buyuk Alisher Navoiyning ta‘rifiga ko‘ra, Ulug‘bek ajoyib shoir ham bo‘lgan. “Tuxfatu surur” kitobi esa uning buyuk musiqa bilimdoni ekanligidan dalolatdir. “Muhit attafviq” kitobida Ulug‘bekning “Bilujiy” “Shodiyona” (bu asar bizgacha etib kelgan), “Axloqiy”, “Tabriziy”, “Usuli ravon”, “Usuli bahriy” singari katta musiqa asarlarini ijod etganligi ko‘rsatilgan. “Muhit ut-tavorix” asarida yozilishicha, Ulug‘bek Mirzo zo‘r shinavanda musiqashunos ham bo‘lgan. U katta va kichik naqoralarda ijro etiladigan bulujiy, shodiyona, axloqiy, ulusiy va usuli ravon kabi musiqa asarlarini yaratgan. Shuningdek, “Tarixi Rashidiy”ning muallifi Muhammad Haydar Mirzo Ulug‘bek Mirzoning yetuk olim bo‘lganligini ta‘riflab, “Mirzo Ulug‘bek tarixnavis donishmand edi va “Tarixi arba’ ulus” (To‘rt ulus) tarixini yozib qoldirgan edi”, - deydi. Bu haqida tarixchi Fiyosiddin Xondamir (1475-1534) ham ma‘lumot bergan. Ulug‘bek homiyligida Samarqandda Darvesh Ahmad Samarqandiy, Sulton Ahmad Noiy, Hosimi Abuvafo, Muhammad Ali G‘aribiy, Yusuf Burxon Naqqorachi (Navoiyning amakisi), Mavlono Sohib Balxiy, Abul baraka va boshqa san‘atkorlar ijod bilan band bo‘lganlar.

Mirzo Ulug‘bek nafaqat zamondosh adiblar, balki o‘z davridan bir necha asr oldin yashab o‘tgan ko‘plab shoirlar ijodini ham o‘qib o‘rganib, she‘riyatning benazir muxlisi va bilimdoni sifatida nom qozongan. Diqqatga sazovor jihatlardan biri shuki Ulug‘bek

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Aprel, 2026-yil

kitoblarini juda sevinib o‘qigan ba’zi shoirlar asarlarida astronomik tushunchalar bayoni, yulduzlar va sayyoralar nomlari hamda ta’rif tavsiflari ko‘p uchraydi. Xulosa qilib aytish mumkinki, Mirzo Ulug‘bek yaratgan akademiya o‘z ilmiy faoliyati bilan hamda unda faoliyat yuritgan bir qator olimlarning mehnati evaziga bugungi kun uchun faxrli hisoblanadi. O‘sha davrda yaratilgan bir qator asarlar bugungi kun nuqta’i nazaridan ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelayotgani fikrimizning yorqin dalilidir. Shunday ekan, tarixiy burilish pallasida yashagan buyuk insonlar amalga oshirgan ishlari bilan har doim faxrga munosibdirlar. Mirzo Ulug‘bekni haqli ravishda yulduzlar ilmining yetakchisi deyish mumkin. O‘z davri ilm-faniga ham hukmdor ham olim sifatida qo‘shgan ulkan hissasi esa avlodlar xotirasida umrbod yashaydi va ular o‘z ilmiy ishlarida hali ko‘p marotaba Ulug‘bekning boy ilmiy merosiga murojaat qilishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Солиҳ Закий. Осори боқия. I-жилд. Истанбул, 1911. 186-бет.
2. Улуғбек Мухаммад Тарагай. Зидж. Новые гурагановы астрономические таблицы / Вступительная статья, перевод, комментарии и указатели А.А. Ахмедова. Ташкент, 1994. 32-бет
3. The Shajarat ul-Atrak, or Geneological Tree of the Turks and tatars transl and abrid. By Glonel Milles, London, 1832, b. 182a .
4. “Зубдат – ул осор”. Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти кутубхонасининг қўлёзмаси, инв. №608. В 86 а.
5. “Тарих-и Рашидий” Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти кутубхонасининг қўлёзмаси, инв. №1430. В 85 а.
6. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Toshkent, “Sharq” nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati. – T., 1997.